

Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta

Laki sukupuolen vahvistamisesta

Sukupuolen vahvistamisen edellytykset

Aikaisempien lausuntojemme mukaisesti pidämme tärkeänä ja kannatettavana, että esitysluonnoksen mukaan

- eriytetään oikeudellisen sukupuolen vahvistaminen lääketieteellisestä sukupuolen korjausprosessista.
- oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä ei enää pidettäisi eläminen vahvistettavan sukupuolen ”mukaisessa sukupuoliroolissa”, vaan kunnioitetaan jokaisen oikeutta itse määrätä, missä oikeudellisessa sukupuolella hän haluaa tulla kohdatuksi, ilman oletuksia ja vaatimuksia hänen sukupuolensa ilmaisusta.
- luovutaan lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksesta.
- luovutaan siitä, että rekisteröidyssä parisuhteessa elävän sukupuolen vahvistamista toivovan henkilön kohdalla edellytetään parisuhteen toisen osapuolen suostumus.
- säädöksissä käytetään ”vastakkaisen sukupuolen” sijaan muotoa ”toisesta sukupuolesta”.

Pidämme kuitenkin vakavana epäkohtana, että esityksessä sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä on edelleen täysi-ikäisyys. Täysikäisyysvaatimus on lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen rinnalla nykyisen lainsäädännön keskeisimpiä epäkohtia, jonka korjaamista on vaadittu vuosia niin ihmisoikeusjärjestöjen kannanotoissa, kuin syksyllä 2021 eduskunnalle luovutetussa Oikeus olla -kansalaisaloitteessa.

Lapsiasiavaltuutettu, Väestöliitto, Sateenkaariperheet, Lastensuojelun Keskusliitto ja Mannerheimin lastensuojeluliitto ovat todenneet yhteisessä, vuonna 2019 julkaistussa kirjoituksessaan, että oikeudellisen sukupuolen vahvistamiseen liittyvän lainsäädännön tulee turvata lapsen oikeuksia ja tukea lapsen terveen identiteetin kasvua.

Täysikäisyysvaatimus asettaa nuoret, jotka joutuvat elämään väärässä oikeudellisessa sukupuolella, epätasa-arvoiseen asemaan niin suhteessa cissukupuolisiin ikätovereihin kuin aikuisiin. Mahdollisuus elää omaksi koetussa sukupuolella ja oikeus tulla siinä virallisesti tunnustetuksi on hyvinvoinnin ja syrjimättömyyden kannalta kaikille oleellinen, myös nuorille, kuten esimerkiksi toiselle opiskeluasteelle siirtyessä, kesätöitä hakiessa tai matkustaessa.

Oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen merkityksestä sukupuoliristiriitaa kokevien lasten ja nuorten hyvinvointiin on edelleen vähän tietoa. Samalla tätä tietoa on vaikeaa lisätä niin kauan,

kun mahdollisuutta vahvistamiselle ei ole. Alaikäiset huomioiva laki tarjoaisi monelle mahdollisuuden tulla kohdatuksi omaksi koetussa oikeudellisessa sukupuoli-identiteetissä, kuitenkin pakottamatta ketään tähän ratkaisuun ja jättäen mahdollisuuden avoimeksi muuttaa mieltään, mikäli ratkaisu osoittautuukin vääräksi. Kategorisesti tämän mahdollisuuden poissulkeva laki on sen sijaan omiaan viestimään, että transnuorten sukupuolikokemus voidaan toisin kuin cisnuorten kohdalla tunnustaa vasta täysi-ikäisenä. Tämä asettaa heidät helposti syrjinnän ja jatkuvan identiteetin kyseenalaistamisen kohteeksi.

Sekä hallituksen esitysluonnoksen nykytilan kuvauksessa ja sen arvioinnissa että OTT Sanna Koulun tekemässä lapsivaikutus selvityksessä tuodaan lukuisilla argumenteilla esiin, miksi mahdollisuus sukupuolen vahvistamiseen on myös alaikäisille tärkeä – niin heidän hyvinvointinsa ja heille kuuluvien lasten oikeuksien toteutumisen kuin Suomea sitovien ihmisoikeusperiaatteiden valossa.

Esitysluonnoksessa alaikäiset jätetään kuitenkin uudistuksen ulkopuolelle todeten, että tämä olisi vaatinut asian perusteellisempaa valmistelua. Riittävän selvitystyön rajaaminen pois tämän lakiuudistuksen valmistelusta on erittäin valitettavaa ja vaikeaa ymmärtää ottaen huomioon, että alaikäisten asemaa tässä yhteydessä on pidetty esillä niin YK:n lapsen oikeuksien komitean kuin muiden kansainvälisten ja kotimaisten ihmisoikeustoimijoiden toimesta ja että alaikäisten sukupuolen vahvistamista mahdollistavia lakeja on viime vuosikymmenen aikana viety läpi useassa maassa, myös Pohjoismaissa.

Mikäli esitys viedään läpi niin, että alaikäisten mahdollisuus sukupuolen vahvistamiseen jätetään pois, tärkeä uudistus jää merkittäväällä tavalla puutteelliseksi. Jos näin käy, on tärkeää, että viivästyksellä käynnistetään jatkovalmistelu soveltuvimman ratkaisun löytämiseksi siihen, miten oikeus sukupuolen vahvistamiseksi voidaan turvata myös alaikäisille.

Oikeudellisen sukupuolen vaihtoehtoina on esityksen mukaan edelleen binäärisesti vain mies ja nainen. Kuten olemme aiemmissakin kannanotoissamme esittäneet, pidämme tärkeänä, että lähitulevaisuudessa edistetään myös mahdollisuutta saada virallisesti vahvistetuksi ns. kolmas sukupuolivaihtoehto heille, joiden sukupuoli-identiteetti ei mahdu binääriseen luokitteluun.

Sukupuolen vahvistamisen hakemusmenettely

Pidämme henkilön sukupuoli-identiteettiä hänen itsemääräämisoikeuteensa kuuluvana asiana. Mikäli henkilön oikeudellinen sukupuoli on väestötietojärjestelmään merkitty väärin, asia tulisi lähtökohtaisesti voida korjata hänen omalla ilmoituksellaan eikä hakemusmenettelyllä, jossa viranomaiselle ainakin muodollisesti annetaan valtaa hyväksyä tai hylätä tämä korjauspyyntö.

Mikäli uudistuksessa tästä huolimatta päädytään harkinta-aikaa ja muodollisen hakemuksen vahvistamista sisältävään ratkaisuun, on tärkeää, että sukupuolen vahvistamisesta tehdään mahdollisimman nopea ja läpinäkyvä prosessi.

Sukupuolen vahvistamisen edellytykseksi ehdotettuun selvitykseen ei tule asettaa tarkempia vaatimuksia, kuin että vahvistamista toivova henkilö selvityksellä ilmoittaa tästä tarpeestaan, koska pysyväluonteisesti kokee, että väestörekisterijärjestelmään hänelle merkitty sukupuoli on väärä. Viranomaisvaltaa käyttävältä Digi- ja väestötietoviraston virkahenkilöltä ei voida edellyttää kykyä arvioida toisen sukupuoli-identiteettiä tai sen pysyvyyttä, eikä henkilön yksilöllinen kyky ilmaista kirjallisessa hakemuksessa perusteluita sukupuolensa vahvistamiseksi saa myöskään ratkaista hakemuksen hyväksytyksi tulemista ja asettaa hakijoita menettelyssä epätasa-arvoiseen asemaan.

Esityksessä ehdotettu harkinta-aika voidaan nähdä huomattavana parannuksena nykyisen lainsäädännön ehtoihin verrattuna sekä Digi- ja väestötietoviraston pykälän 2 momentissa mainittuun tiedottamisveloitteeseen nähden perusteltuna. Ehdotettua 30 päivää pitempää harkinta-aika olisi kuitenkin prosessin turhaa ja perusteetonta viivästyttämistä, ja lyhyempikin aika, esim. 14 päivää riittäisi. Kuten esityksen arvioinnissa todetaankin, tulee kansainvälisten suositusten mukaan sukupuolen vahvistaminen olla nopea, avoin ja helppo prosessi.

Pykälän 4 momentissa pidämme tärkeänä, ettei sukupuolen vahvistamisen edellytykseksi esitetä puolison suostumusta – jokaisen yksilön oikeus omaan sukupuoli-identiteettiinsä tulee nähdä ensisijaisena. Pidämme luontevana seurauksena ja puolisoiden itsemääräämisoikeutta kunnioittavana ratkaisuna, että jatkossa myös eri sukupuolta olevat puoliset saattavat elää rekisteröidyssä parisuhteessa, elleivät he itse halua muuttaa parisuhdemuotonsa avioliitoksi. Säännöskohtaisissa perusteluissa ei kuitenkaan avata, miksi pykälän 4 momentin mukaan Digi- ja väestötietovirasto lähettäisi sukupuolen vahvistamisesta ilmoituksen avioliiton tai rekisteröidyn parisuhteen toiselle osapuolelle. Asialla ei ole puolisoon liittyviä oikeusvaikutuksia. Toimenpide näyttäytyisi omituisena viranomaisen ilmoituksensa puolisolle ”mahdollisesta tarpeesta uudelleenarvioida omaa seksuaalista suuntautumista” ikään kuin siltä varalta, ettei asiaa olisi puolisoiden kesken käsitelty. Tähän on kuitenkin vaikea nähdä oikeudellisia perusteluita, ja tällainen ilmoitus olisi tarpeetonta yksityiselämään puuttumista.

Sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutukset

Suhtaudumme hyvin varauksellisesti esityksessä käytetyn termin ”lisääntymisbiologisen sukupuolen” käyttöönottoon, vaikka tällä rakenteella onkin pyritty suojaamaan sukupuolta vahvistaneen henkilön oikeutta saada ja hyödyntää tärkeitä terveyteen ja hyvinvointiin liittyviä palveluita. On toivottavaa, että pykälä selkeästi sääntelisi, että lain mukaisesti vahvistettua sukupuolta on pidettävä henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä eikä sisältäisi tämän periaatteen kanssa näin ristiriitaisia poikkeuksia. Esityksen mukaista tavoitetta voitaneen

ennemmin korjata muuttamalla tarvittavilta osin sukupuolittuneita säädöksiä sukupuolineutraaleiksi niin, että lisääntymisterveyteen tai esim. sukupuoleen perustuviin seulontoihin liittyvät palvelut turvattaisiin tosiasiallisten tarpeiden perusteella, eikä sukupuoleen perustuvilla oletuksilla.

Esityksestä jää epäselväksi, millä tavalla merkintä henkilön ”lisääntymisbiologisesta sukupuolesta” jäisi terveydenhuollon ja viranomaisten tietokantoihin. Hyvästä tarkoituksesta huolimatta, pykälän 2 momentin lauseessa käytetty muotoilu ”sekä muita sosiaali- ja terveydenhuoltoa tai lääketieteellistä tutkimusta koskevia säännöksiä, jotka perustuvat henkilön sukupuoleen” näyttäytyy myös epätarkkana. Pidämme riskinä, että säännöskohtaisten perustelujen tulkintaohjeista huolimatta, tällaisen käsitteen käyttöönotto aiheuttaisi lisää sellaisia tilanteita, joissa sukupuolensa vahvistanut henkilö joutuu puolustamaan tai selittämään sukupuoltaan tai joissa hänen transtaustansa asiattomasti tuodaan esille vastaanottotilanteissa tai potilaskertomuksissa myös silloin, kun asia ei millään tavalla vaikuta hoitotarpeisiin. Mikäli tällainen käsite sisällytetään uuteen lakiin, pidämme lisäksi merkittävänä riskinä, että ”lisääntymisbiologisen sukupuolen” vs. ”oikeudellisen sukupuolen” erottelu leviää muihinkin käytäntöihin, kuin pelkästään siihen, mitä säädöskohtaisissa perustelu mainitaan. Tämä altistaisi transihmisiä väärinsukupuolittamiselle ja syrjinnälle, vaikka alkuperäinen tarkoitus olisikin hoitojen yhdenvertainen turvaaminen.

Sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutukset ja vanhemmuus

Pykälän muotoilua on erittäin vaikeaa (jollei tavalliselle kansalaiselle mahdotonta) ymmärtää.

Pykälän 1 momentin tarkoitus lienee, että isyys todetaan, jos synnyttäneen vanhemman aviopuoliso on lapsen syntymän hetkellä oikeudellisesti mies. Tätä voitaneen laissa ilmaista selkeämmin, kuin viittaamalla ”syntymähetkellä vallinneisiin olosuhteisiin”.

Pykälän 2 momentti sisältää edellisessä 3 § kohdalla ongelmalliseksi todetun käsitteen ”lisääntymisbiologinen sukupuoli” ja muodostaa poikkeuksen periaatteesta, että vahvistettua sukupuolta on pidettävä henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä. Tätä poikkeusta ei säännöskohtaisissa perusteluissa perustella millään lailla niiden yksilöiden edulla ja hyvinvoinnilla, joita säädös tosiasiasa koskee, vaan ainoastaan pykälän suhteella sukupuolitettuihin isyys- ja äitiyslakeihin sekä oikeusgeneettisestä isyystutkimuksista annettuun lakiin.

Momentin seurauksena laki aiheuttaisi tilanteita, joissa sukupuolitettu vanhemmuusnimike ja vanhemman oikeudellinen sukupuoli ovat keskenään ristiriidassa tavalla, joka saattaa lapsen asioita hoitaessa tuoda esiin vanhemman transtaustan, mikä voi altistaa sekä vanhemman että lapsen syrjinnälle. Vaikka 5 pykälän mukaan sukupuolitettu vanhemmuusnimike olisikin hakemuksesta vaihdettavissa, vanhemmuusnimikkeen oletusarvoinen kirjaaminen vanhemman oikeudellisen sukupuolen mukaan vaikuttaa selkeämmältä ja suurimmalle osalle sujuvammalta

ratkaisulta (vrt. Sateenkaariperheet ry:n tekemä transtaustaisten vanhempien keskuudessa tehty selvitys).

Esitysluonnos jättää huomioimatta tarpeen ei-sukupuolitetulle vanhemmuusnimikkeelle niiden vanhempien kohdalla, jotka eivät määrittele sukupuolensa binäärisen luokittelun mukaan.

Vanhemmuutta kuvaavan nimikkeen muuttaminen

Pidämme ehdottoman tärkeänä, että laki sisältää mahdollisuuden muuttaa sukupuolitetun vanhemmuusnimikkeen vastaamaan henkilön oikeudellista sukupuolta. Esitysluonnoksen mukaan vanhemmuusnimikkeen muutos vaikuttaisi kuitenkin kyseisen henkilön vanhemmuussuhteeseen kaikkiin lapsiinsa tavalla, jota säännöskohtaisissa perusteluissa puolustetaan näennäiseltä tuntuvalta yhdenvertaisuusviittauksella.

Tässäkään periaatetta ei perustella vanhemman ja hänen lastensa edulla, vaan ratkaisu tuntuu pikemmin perustuvan lainsäädännön sekä viranomaisten oletettuun vaikeuteen tunnustaa sen, että transtaustainen vanhempi saattaa osalle lapsistaan olla äiti, osalle isä tai ei-binäärisesti määritelty (tai sukupuolelta määrittelemätön) vanhempi. Nämä eri tavoin määritellyt vanhemmuussuhteet voivat olla merkityksellisiä ja perheelle luontevia, eivätkä ne välttämättä asianomaisille henkilöille aiheuta mitään ristiriitoja. Tarve tällaisiin yksilöllisiin ratkaisuihin voi olla olennainen esimerkiksi tilanteissa, jossa lasten välillä on suuria ikäeroja: esimerkiksi naiseksi sukupuolensa vahvistanut vanhempi saattaa olla vanhemmille lapsilleen tuttu isänä ilman, että se olisi ristiriidassa sen kanssa, että he näkevät hänet naisena. Nuorimmille lapsilleen hän voi olla äiti.

Pidämme tärkeänä, että sukupuolitettu vanhemmuusnimike tulisi voida määritellä erikseen kunkin lapsen kohdalla, jolloin laki kunnioittaisi itsemääräämisoikeutta ja sukupuolen moninaisuutta tilanteessa, jossa useampia vanhemmuusnimikkeitä on käytössä.

Ulkomaisen päätöksen tunnustaminen

Pidämme lähtökohtaa oikeana.

Ehdotus vaatii käytännön tilanteiden kannalta tarkentavia perusteluja kaksoiskansalaisten ja turvapaikanhakijoiden kohdalla.

Kiinnitämme lisäksi huomiota siihen, että joissakin maissa on mahdollista vahvistaa sukupuolekseen myös kolmas sukupuoli ja tämä tulee nyt lausuttavana olevasta lakiehdotuksesta riippumatta huomioida rekisterimerkinnöissä.

Lain voimaantulon ja sen soveltamisen porrastaminen

Kiiirehdimme erityisesti lasten oikeuksia turvaavan jatkovalmistelun käynnistämistä.

Esityksen pääasialliset vaikutukset, ml. lapsivaikutusarviointi

On myönteistä, että lapsivaikutuksia on arvioitu ja lasten asemasta teetetty erikseen selvitys (OTT Sanna Koulu). Arviointi ei kuitenkaan ole vaikuttanut lakiluonnoksen sisältöön siten kuin selvityksen johtopäätökset edellyttäisivät. Pääministeri Sanna Marinin hallituksen laatiman lapsistrategian tavoitteena on kaikkien lasten Suomi. Strategian mukaan syrjintä koskettaa monia lapsia eri syistä. Esimerkiksi syntyperään, ihonväriin, uskontoon, kieleen, vammaan tai sairauteen, sukupuoleen tai seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvät syrjintäkokemukset koskettavat myös lapsia. Näiden lapsistrategian kirjausten valossa ei voida pitää hyväksyttävänä, että translasten ja -nuorten aseman korjaaminen on edelleen viivästyneenä.

Lakiesityksestä tulisi erikseen kuulla lapsia ja nuoria, mikä ilmeisesti onkin suunnitteilla.

Helsinki 31.3.2022

Eija Koivuranta

toimitusjohtaja